

С. В. Олійник

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ПЛАНИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЩОДО ПОЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ГАЛИЧИНИ: ПРОБЛЕМА РЕАЛІЗАЦІЇ (1914-1916)

Стаття присвячена проблемі реалізації Російською імперією галицького напрямку зовнішньої політики в роки Першої світової війни. Акцент робиться на спробі російської влади залучити до виконання своїх планів щодо Галичини місцевої польської інтелігенції. Відмічаються політичні, соціально-економічні, національно-культурні, духовні та психологічні складові цих взаємин. Автор вказує на наявність позитивного та негативного ставлення місцевої польської інтелігенції до російської окупаційної влади. Констатується провал російської політики щодо використання польської інтелігенції Галичини в своїх цілях.

Ключові слова: Галичина, Перша світова війна, польська інтелігенція Галичини, зовнішня політика, Російська імперія.

Починаючи війну з Австро-Угорщиною влітку 1914 р. Російська імперія планувала долучити до свого складу Галичину. Окрім силового методу шляхом застосування збройних сил, Петербург намагався заручитися підтримкою місцевих галичан, щоб полегшити собі в майбутньому інкорпорацію новопридбаних територій. Така діяльність російської влади отримала своє відображення в цілому ряду видань, як сучасників тих подій: українських – Д. Дорошенко [6], І. Крип'якевич (під псевдонімом І. Петрович) [11], польських – Ю. Бяліня-Холодецький [16; 17], сучасних зарубіжних (О. Бахтуріна [3], М. Клопова [8], О. Савченко [13], С. Позняк [12], О. Айрапетов [1-2], А. Ахматович [15], П. Шлянга [14], і вітчизняних авторів (О. Мазур, І. Патер, В. Расевич [7], С. Олійник [9]), колективній монографії «Велика війна 1914-1918 рр. і Україна» [4]. Однак, попри нагромадження значного фактичного матеріалу потребує додаткової уваги польська складова подій тих часів, а саме місце в зовнішньополітичних планах Російської імперії польської громади Галичини, зокрема, інтелігенції.

Поділи Польщі кінця XVIII ст. не лише не розв'язали польської проблеми, але й поставили перед російським політикомом ще одну проблему – галицьку. У подальшому вони тісно перепліталися і створювали для Російської імперії впродовж XIX і початку XX ст. неодноразово проблему.

Назрівання війни, а потім і її початок у 1914 р. відкрили можливість вирішити галицьке питання та завершити «справу Івана Калити». Разом з тим, російська влада повинна була враховувати той факт, що значну частину мешканців Галичини складають поляки. Потрібно було запропонувати щось таке, що могло б убезпечити від можливого ворожого ставлення до себе, а також повернути польську громаду галицького краю на свій бік. Одним із тих, хто став предметом уваги була польська інтелігенція Галичини.

Слід зазначити, що намагаючись вирішити польську проблему загалом, і в Галичині зокрема, російська влада щодо поляків не могла розігравати карту православного чи «великорусского» братерства. Вона добре розуміла, що ідеї панславизму не матимуть успіху. Тому всі сподівання покладалися на ідею об'єднання колишніх польських земель в автономну одиницю під патронатом Російської імперії. Це була не нова ідея, її витoki сягали XIX ст. Ще на початку

1914 р. міністр закордонних справ Росії С. Сазонов звернувся до царя Миколи II в ім'я «великодержавних інтересів» піти назустріч побажанням польської громадськості в області самоуправління, школи і церкви [12, с.160]. Це було розумно, адже польську проблему прагнули вирішити в своїх цілях німці і австрійці.

З початком Першої світової війни, задана ідея була виголошена у зверненні до поляків Верховного Головнокомандувача великого князя Миколи Миколайовича. Сильним кроком стало оприлюднення заклику до відродження Польщі, вільної «в своїй вірі, мові і самоуправлінні». У документі зазначалося побажання возз'єднання польського народу під скіпетром російського царя. Цікавим моментом стала згадка про спільну перемогу під Грюнвальдом [10, с.104]. Зі вступом російського війська в Галичину відозву було поширено в регіоні. Так, зокрема, її текст з приходом росіян до Львова було розповсюджено на його вулицях [16, с.55].

Ідея відродження Польщі під скіпетром династії Романових мала своїх прихильників у середовищі польської громади галицького краю. Очевидень згадував про те, як поляки Львова сипали квіти під ноги офіцерських коней [7, с.528]. Цілком ймовірно, що серед них були й представники польської інтелігенції.

В доповідній Г.А. Бобринському, професор Львівського університету С. Грабський відмітив, що «польське суспільство» все більше пристає до ідеї всеслов'янства. Представниками цієї категорії були прихильники націонал-демократів, котрі йшли за Р. Дмовським. Лідер польського кола в III Думі займав проросійську позицію. Вона однак лежала в площині його ставлення до війни: поляки повинні стати на сторону слабшої з країн (такого він вважав Росію), щоб змінити баланс на її користь, а потім вимагати для себе максимальної вигоди [12, с.163]. Як пілком слушно зазначає П. Шлянга, в середовищі поляків, мало місце помилкові переконання: по-перше, у непереможності Росії (яка на той час успішно наступала в Галичині); по-друге, раз Росія союзник демократів Франції та Великобританії, то по завершенні війни в Росії буде встановлено демократію [14, с.33-34].

Події на фронті, перемоги російського війська, відступ австрійської армії, викликали значне занепокоєння в середовищі польської інтелігенції Галичини. Воно все більше, і більше, зростало, по-мірі просування на захід. Найбільшим осередком польської інтелігенції був Львів. Частина її покинула місто, було евакуйовано всі адміністративні органи. Чутки породжували жахливі відомості про злодіяння козаків. У той же час, у тих, хто залишився, була присутня і цікавість [14, с.25].

3 вересня 1914 року російські війська вступили до Львова. Очевидень писав: «валки з продовольством, амуніцією та іншими необхідностями тягнулися через місто майже безперервно, пілком незважаючи на порядок і чистоту, так що вигляд Львова скоро був подібний до вулиць Куликова. Коні, воли або корови ходили по тротуарах, залишаючи по собі сліди, непріємний запах яких переміщувався з огидним сопухом солдатських черевиків, змащених дьогтем, забруднювали повітря, що загрожувало епідемічними хворобами, у зв'язку з теплими осінніми днями. Кожний перехід нових частин російського війська робив на львів'ян гнітюче враження. Бракувало порядку, дисципліни, важкості і помітна неохота були характеристиками для всіх, ... з дорожніми сумками, самоварами і клунками на плечах. Складалося враження, що це паломники, які поспішають на відпусту» [7, с.504-505].

Редактор часопису «Siowo Polskie» З. Василевський згадував, що похід російського війська містом здійснювався поспіхом і при цілковитому мовчанні війська і місцевого населення... Дивовижним виглядали предмети домашнього вжитку і екіпіровка солдата на двоколісній новозці, за возом тягнулася прив'язана перевеслом корова» [7, с.505]. Так розпочалося життя польської інтелігенції Львова під російською окупацією.

Відповідно до зазначеного вище, російська окупаційна влада розпочала загравання з поляками. Першим це зробив Львівський градоначальник С. Шереметьєв, який дозволив функціонування польських навчальних закладів, оголошень польською мовою [16, с.508].

Для того, щоб завоювати симпатії львівських поляків, та інтелігенції, зокрема, з ініціативи Галицького генерал-губернатора Г. Бобринського було запрошено до міста політиків з Царства Польського, серед яких були й депутати Думи. В листопаді 1914 року ця делегація прибула до міста. На неї покладалися великі надії, пов'язані з намаганням підготувати галицьких поляків до співпраці з росіянами [14, с.28].

З ідеологічних міркувань в квітні 1915 року до Львова привезено виکارбувану медаль із зображенням двох людей в обіймах – поляка і росіянина. Її підпис складала красномовні гасла: «В братерському єднанні сила», «Росіяни брати полякам» [16, с.140].

Полякам дозволили відсвяткувати чергову річницю польської конституції 1793 року, а ті, хто воював у складі польських легіонів не підпадали під репресії. У польському середовищі знайшлися прихильники антисемітських дій, які претендували на отримання реквізованого у євреїв майна [16, с.28]. Після тимчасової перерви було дозволено функціонування книгарень та бібліотек, зокрема, Czytania Akademicka. Суттєвою поступкою було визнання права польської мови в суді, щоправда тимчасово [11, с.114].

Якщо в українському питанні дії російського окупаційного режиму в Галичині однозначно були направлені на боротьбу з «мазепинством» і підтримку місцевих москвофілів, то щодо галицьких поляків були розбіжності. З одного боку, підтримка ідеї оголошеної в маніфесті, а з другого – переконання що Галичина це «исконно руская» територія, і нічого на неї претендувати полякам.

У той же час польська інтелігенція краю, попри зазначені кроки мала змогу відчувати й іншу сторону російської окупації. Фактично одразу польські інтелігенти стали свідками всієї «ідилії» нового майбутнього. Взагалі, як свідчить Д. Дорошенко, в ставленні російської окупаційної влади до галицької інтелігенції, (в т.ч. і польської – С.О.), як і до всіх мешканців краю, склалися неприпустимі, з точки зору міжнародних правил, відносини. Як піддані «ворожої держави» вони могли б сподіватися на шанування на окупованій території національних та релігійних прав. Загалом російська влада поставилася до них, як до населення, яке повстало проти своєї мітрополії, і якого тепер доводиться вихомирювати і карати [6, с.24].

У перший же день окупації Львова російська влада взяла в заручники 16 шанованих львів'ян, серед яких було 4 поляки [7, с.528]. Через два дні їх відпустили. Загалом така практика продовжувалася впродовж всього перебування міста під російською владою. В заручники брали людей «стагених, солідних, з становищем», серед яких були професори вищих і середніх шкіл, директори банків, музеїв, адвокатів. В основному це були люди віком 40-50 років і старше [6, с.53]. Попри те, що серед різних народів, і поляки потрапляли під арешт, цей факт не міг не впливати на ставлення до росіян з боку польської інтелігенції Львова. Негативні емоції посилювало й те, що із залишення міста росіянами серед заручників були й представники з її середовища: Ю. Бялиня-Холодецький (начальник рахункової палати, літератор і публіцист, 63 роки), С.-А. Чоловський (доктор філософії, директор архівів і музеїв міста Львова, 51 рік), З. Хан (доктор права, повітовий суддя, 40 років) [16, с.165-166].

Не виправдала сподівань поляків зустріч 10 вересня їх діячів з галицьким губернатором. На заяву польської сторони про лояльність новій владі, та що за їх учас-

ті місто було залишено австрійцями без бою, Г. Бобринський заявив, що Східна Галичина і Лемківщина споконвічно «корінна земля єдиної Русі великої», і на цих землях корінне населення завжди було руським, і влаштування повинно бути базуватися на російських основах. Генерал наголосив також на тому, що він буде тут вводити російську мову, закон і устрій. А в разі необхідності він не зупиниться перед репресіями. Полякам він відводив Західну Галичину з Краковом [16, с.78-80].

Справедливо негативною була реакція польської інтелігенції на русифікацію освітньої сфери, яка розпочалася з прибуттям до Львова та початком діяльності галицького генерал-губернатора Г. Бобринського. 18 вересня 1914 р. з'явився його Циркуляр про тимчасове закриття в Галичині всіх навчальних закладів, він символізував перший крок нової влади в сфері освіти. Наступний крок полягав у з'ясуванні благонадійності вчителів, насамперед нижчих учбових закладів, і по можливості середніх. Поряд із цим відбувалося виявлення тих вчителів, які володіли російською мовою. Відповідність до вимог благонадійності та знання російської мови відкривала перспективи відкриття деяких шкіл [5]. Певним шоком були пропозиції галицьких москвофілів щодо організації вищої освіти. Так, на думку їх лідера В. Дудикевича вищі навчальні заклади мали стати російськими, а для поляків він радив залишити університет політехніки в Варшаві, а всі національні школи заборонити [11, с.67]. Щоправда в 1915 р. Г. Бобринський розпорядився дозволити відновити роботу польських народних шкіл, приватних навчальних закладів. Однак мала місце вимога виділити в навчальному плані 5 годин на тиждень на вивчення російської мови, затвердження генерал-губернатором складу вчителів і використання підручників з історії, географії, польської мови і польської літератури, затверджених міністерством народної освіти Російської імперії. До того ж серед учительства йшла агітація набору на двомісячні курси російської мови, одне з відділень яких було відкрите у Львові. Щоправда серед 230 прийнятих на навчання, було ймовірно 4 поляки (в списках фігурували як римо-католики) [11, с.54].

Невдоволення викликали постійні арешти, взяття заручників, серед яких були представники польської інтелігенції, постійні обшуки, комендантська година (з 22.00 до 04.00), запровадження Юліанського календаря, в дні державних свят піднімати російський прапор, цензури у періодичних виданнях. Концерти, публічні лекції могли відбуватися лише з дозволу нової адміністрації. Редакція популярної газети «Gazeta Lwowska», з приходом росіян змужена була переїхати до іншого міста.

На окупованих землях запроваджувалася нова система управління. Російська адміністрація не мала уявлення про край, а тому її діяльність часто розходилася з місцевими традиціями і поглядами. В управлінську структуру потрапили люди, відомі своїми антипольськими настроями по діяльності в Державній думі (В. Бобринський, Д. Чихачов) [12, с.166].

Болючим, в певній мірі, виявилось церковно-релігійне життя для польської інтелігенції. Конфесійна політика окупаційної влади щодо римо-католиків мала толерантний характер (навіть попри те, що в католицьких храмах не було молебнів на честь російського царя). У російській влади не було ілюзій щодо переведення їх в православ'я. Обмеження були скеровані лише на недопущення негативних коментарів щодо Російської держави та православ'я [7, с.531]. Однак здійснювалися утиски уніатської церкви та навернення їх до православ'я. А та обставина, що уніати підіягали Ватикану, такі дії сприймалися поляками як порушення релігійних і національних прав [3, с.159].

Серйозним випробуванням для польської інтелігенції, зокрема, Львова стало погіршення їх матеріального становища. Ця категорія мешканців Львова

потрапила до переліку найбільш постраждалого населення. У місті панувала велика дорожнеча на всі товари і продукти. Відчувалася відсутність палива, продуктів харчування. Процвітала спекуляція. Щоб якось завадити проблемі російська влада виділила для нужденних певну кількість пудів муки, круп, солі тощо. Громадський жіночий комітет організовував дешеvu кухню у Купецькому банку для інтелігенції міста [7, с.517]. З російського Комітету громадянського порятунку поляками було створено свій комітет, що мало б хоч якось покращити репутацію росіян [16, с.31].

У стратегії поведінки польської інтелігенції, як і всієї польської громади краю, щодо російських окупантів можна побачити як байдужість, пасивне несприйняття, так і пасивна симпатія і, навіть, відкрита співпраця. Загалом, дослідити пріоритети польської інтелігенції Галичини щодо російської влади досить складно. В тогочасній періодиці дискусії розгорнутися не могли через існування цензури, непевність подій на фронті щодо майбутнього. Фактично проросійську позицію зайняло лише «*Slowo polskie*» [11 с.109]. В літературі можна знайти діаметрально протилежні твердження, від підтримки, до ворожості [11 с.110-113].

Все ж, на наше переконання, більшість польської інтелігенції була проавстрійсько налаштована (значна частина встигла евакуюватися на захід до приходу росіян). Теоретична незалежність і відродження Польщі під скіпетром Романових відступала перед ідеєю повернення старих добрих часів. Дійшло навіть до того, що на час візиту Миколи II до Львова поляки намагалися не виходити з домівок. Психологічним бар'єром для співпраці стала й пам'ять про події, пов'язані із повстаннями XIX ст. Народа з польськими представниками російської думи не переконала в правильності російського вибору. Проблема остаточного розв'язання питання прихильності полягає ще й в тому, що переважна частина австрофільської інтелігенції залишила Львів та інші населені пункти Галичини разом з австрійцями.

Подальші події показали усю марність сподівань росіян залучитися польською підтримкою. З одного боку російська влада зятягувала питання вирішення польського питання, з боку Миколи II були лише обіцянки, а з другого – Берлін і Відень намагалися вирішити це на свою користь. Проголошення Німеччиною і Австро-Угорщиною восени 1916 р. «незалежної» польської держави ознаменувала, попри успіхи на фронті, крах російської політики щодо залучення на свій бік польської інтелігенції. Ця подія перекреслила усі сподівань росіян в стосунках з поляками, і, зокрема, її інтелігентськими колами Галичини.

Таким чином, розпочинаючи війну з Австро-Угорщиною Російська імперія для вирішення галицького питання сподівалася заручитися підтримкою польської громади краю. Велику увагу вони приділяли польським інтелігентським колам. Для польської інтелігенції Галичини російська окупація стала важким випробуванням. Ситуація вимагала існування певних взаємин з новою адміністрацією. Для польських інтелігентів настав час вибору: сприйняття чи несприйняття російської влади. Вибір проходив через сукупність політичних, соціально-економічних, національно-культурних та психологічних компонентів. Загравання владних структур імперії Романових, ілюзії щодо можливості об'єднання польських земель під скіпетром цієї династії та подальшого демократичного розвитку спонукали до позитиву, а реалії русифікації, важкого матеріального становища – до негативу. Суперечки в середині російського політикуму щодо польського питання та зволікання з його вирішенням в якнайкращому вигляді для поляків сприяли зменшенню російського впливу в середовищі польської інтелігенції Галичини, а проголошення супротивниками Росії незалежності Польщі в 1916 р. перекреслили всі перспективи.

Список використаних джерел:

1. Айрапетов О.Р. Участие Российской империи в Первой мировой войне (1914-1917): 1914. Начало / О.Р. Айрапетов. – М. : Кучково поле, 2014. – 624 с.
2. Айрапетов О.Р. Участие Российской империи в Первой мировой войне (1914-1917): 1915. Апогей / О.Р. Айрапетов. – М. : Кучково поле, 2014. – 640 с.
3. Бахтурина А. Политика Российской Империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны / А. Бахтурина // Серия «Первая монография» / под ред. Г.А. Бордогова. – М. : АИРО-XX, 2000. – 264 с.
4. Велика війна 1914-1918 рр. і Україна : у 2 кн. – Кн.1: Історичні нариси / упоряд. О.П. Ресент ; ред. кол. В.А. Смолій (голова) ; НАН України, Ін-т історії України. – К. : ТОВ «Видавництво «Кліо», 2013. – 784 с.
5. Державний архів Тернопільської області, ф.322, оп.1, спр.1, арк.267.
6. Дорошенко Д. Спогади про недавнє минуле (1914-1920 роки) : науково-популярне видання / Д.І. Дорошенко. – К. : Темпора, 2007. – 632 с.
7. Історія Львова : у 3 т. / редкол. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. – Львів : Центр Європи, 2007. – Т. 2. – 559 с.
8. Клопова М.Е. Внешняя политика России и проблема Галиции накануне Первой мировой войны / М.Е. Клопова // Вестник Московского университета. Серия история. – 1999. – №3. – С. 36-47.
9. Олійник С.В. Утиски та репресії галицької інтелігенції російською владою в період Першої світової війни / С.В. Олійник // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Тов. «Друкарня Рута», 2015. – Т.25: На пошану професора І.С. Винокура. – С. 334-341.
10. Первая мировая война в оценке современником: власть и российское общество. 1914-1918 : в 4 т. / отв. ред. В.В. Журавлев ; [предисл. В.В. Журавлев ; сост. и коммент. Л.А. Лыковой, О.А. Пашковой]. – М. : Политическая энциклопедия, 2014. – Т.1: Эволюция взглядов. – 636 с.
11. Петрович І. Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – червень 1915 / І. Петрович. – Львів, 1915. – 115 с.
12. Позняк С.В. «Польский вопрос» во властных структурах императорской России накануне и в годы Первой мировой войны / С.В. Позняк // Российские и славянские исследования : сб. науч. статей / редкол.: О.А. Яновский (отв. ред.) и др. – Мн. : БГУ, 2004. – Вып. 1. – С. 159-173.
13. Савченко В.Н. Восточная Галиция в 1914-1915 годах / В.Н. Савченко // Отечественная история. – 2002. – №5. – С. 76-89.
14. Шлянта П. «Братя-славяне» или «азиатские орды»? Польское население и российская оккупация Галиции в 1914-1915 годах / П. Шлянта // Большая война России: Социальный порядок, публичная коммуникация и насилие на рубеже царской и советской эпох : сборник статей / ред. К. Бруиш, Н. Катцер. – М. : Новое литературное обозрение, 2014. – С. 22-40.
15. Achmatowicz A. Polityka Rosji w kwestii polskiej w pierwszym roku Wielkiej Wojny 1914-1915 / A. Achmatowicz. – Warszawa, 2003. – 403 с.
16. Białyńia-Choiodecki J. Lwów w czasie okupacji rosyjskiej (3 września 1914 – 22 czerwca 1915). Z własnych przeżyć i spostrzeżeń / J. Białyńia-Choiodecki. – Lwów, 1934. – 168 s.
17. Białyńia-Choiodecki J. Wspomnienia z lat niedoli i niewoli 1914-1918 / J. Białyńia-Choiodecki. – Lwów, 1919. – 53 s.

The article is devoted to realization of the Russian Empire Galician foreign policy during the First World War. The emphasis is on the attempt of the Russian authorities to bring to fulfillment his plans for Galicia local Polish intelligentsia. Are marked politi-

cal, social, economic, national, cultural, spiritual and psychological components of this relationship. The author indicates the presence of positive and negative attitudes of local Polish intelligentsia to Russian occupation authorities. It is noted the failure of Russian policy on the use of the Polish intelligentsia of Galicia for their own purposes.

Key words: Galicia, the First World War, the Polish intelligentsia of Galicia, foreign policy, the Russian Empire.

Отримано: 29.11.2016 р.

УДК 94(437+437.6)«192»

І. І. Боровець

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

МІЖ СПІВПРАЦЕЮ ТА КОНФРОНТАЦІЄЮ: ЧЕХОСЛОВАЦЬКА ВЛАДА ТА СЛОВАЦЬКІ АВТОНОМІСТИ У 1920-х рр.

У статті охарактеризовано взаємодію центральної влади та словацького політичного автономістського руху у міжвоєнній Чехословаччині. Окреслено пропозиції словацьких політиків щодо статусу Словаччини у спільній державі. Простежено напрямки співпраці, основні прояви суперечностей та конфліктів у 20-х рр. ХХ ст. між пражським урядом та автономістською Словацькою народною партією.

Ключові слова: політична автономія, Пітсбурзька угода, чехословакізм, А. Глінка, адміністративна реформа, афера Туки.

У 1918 р. на руїнах Австро-Угорської імперії постали нові багатонаціональні держави серед яких була й Чехословацька республіка (ЧСР). До її складу на підставі концепції чехословакізму (ідея про єдність чехів та словаків як політичної чехословацької нації) були включені словацькі землі. Діячі словацького національно-політичного руху у Мартинській декларації від 30 жовтня 1918 р. також задекларували своє прагнення до спільної держави з чехами [11, с.513].

Проте процес становлення ЧСР у 1920-х рр. засвідчив, що чеська та значна частина словацької політичної репрезентації мала відмінні погляди та роль та місце словацьких земель у державно-правовій структурі держави. Празька влада, зважаючи на багатонаціональний характер країни, прагнула централізувати відносини зі Словаччини, зважаючи словацьке населення за невід'ємну частину державотворчої нації. Словацькі політики прагнули нормативно-правової фіксації автономного статусу краю, бажаючи цим закріпити національну, релігійну, ментальну окремішність словаків від чехів. Саме на основі цих суперечностей зав'язалася боротьба між владою та автономістською опозицією, у якій поступки та компроміси чергувалися з політичними кризами.

Дана проблема, закономірно, стала предметом дослідження чеських (Я. Рихлік [25]) та словацьких (А. Бартлова [8-9], М. Гертел [14], М. Земко [27-28], Р. Лец [16], А. Магдоленова [17], Л. Осикова [21], Н. Ролкова [24] та ін.) істориків. В українській історіографії визнаним фахівцем у даному питанні є сучасний український дослідник І. Пніцер [6-7]. Окремі аспекти чесько-словацьких відносин розкриті також у монографії спеціаліста з національної політики влади ЧСР О. Кравчука [2].

Ідея політичної автономії Словаччини стала стрижнем програми Словацької народної партії (СНП). За оцінкою людаків¹ Мартинська деклара-

¹ Зі словацької – ľud – народ у назві Словацької народної партії.